

JÁN LIPTÁK—EDUARD ČEJKA

**A CSEHSZLOVÁK NÉPHADSEREG A NÉPI DEMOKRATIKUS
FORRADALOM SZOCIALISTA FORRADALOMMÁ VALÓ ÁTNÖVÉSE
IDŐSZAKÁBAN**

(1945 ÁPRILIS—1948 FEBRUÁR)

A Csehszlovák Néphadsereg megalakulása szorosan összekapcsolódik Csehszlovákia Kommunkista Pártjának a szocializmusért vívott forradalmi harcával. Az új, népi demokratikus csehszlovák hadsereg közvetlenül a cseh és a szlovák nép antifasiszta, nemzeti-felszabadító mozgalmából nőtt ki.

A CSKP a háború kedvezően alakuló menetének, a Szovjetunió és fegyveres erői döntő sikereinek hatására növelni tudta szervező és harci aktivitását, vezető erőként tudott fellépni Csehszlovákia népeinek nemzeti-felszabadító küzdelmében és biztosítani tudta annak népi demokratikus forradalommal való átnövését, amely a Szlovák Nemzeti Felkeléssel vette kezdetét. Győzött a kommunista vonal, amely éles ellentétben állt a burzsoázia ellenállásban részt vevő rétegének koncepciójával. Ez utóbbi arra irányult, hogy kizárja a néptömegeket az aktív harcból, de főleg egy olyan döntési folyamatból, hogyan alakuljanak a jövőben a társadalmi viszonyok a felszabadult országban.

1945. április 4-én a felszabadult Kassa városában elnöki aláírás szentesítette a Csehek és Szlovákok Nemzeti Frontjának első kormányát. A CSKP történelme folyamán először vált vezető párttá, az új kormányban kulcspozíciókhoz jutott, amelynek a forradalom további kibontakoztatása szempontjából nagy jelentősége volt.¹ Az új kormány haladéktalanul — már a megalakulását követő napon tartott ülésén — történelmi jelentőségű kormányprogramot fogadott el. Csehszlovákia népeinek tudatában ez Kassai Kormányprogram néven él.

A Kassai Kormányprogram a népi demokratikus forradalom átfogó programja volt. Mivel jóváhagyására és közzétételére olyan időszakban került sor, amikor a köztársaság területének nagy része még a hitleristák megszállása alatt állt, annak első része olyan kérdésekben dönt, mint Csehszlovákia háborús erő-kifejtésének fokozása Németország ellen, valamint a maximális segítségnyújtás a szovjet hadsereg harcoló csapatainak. A program politikai lényege pedig abban jutott kifejezésre, hogy megfogalmazta az új állam bel- és külpolitikájának alapjait: szövetség és fegyverbarátság a Szovjetunióval, a cseh és a szlovák nép egyenjogúsága, az új államigazgatási rendszer bevezetése és az államrendszer demokratizálása, a Nemzeti Front és a Nemzeti Bizottságok létrehozása, az új

¹ A 25 fős kormányon belül a kommunisták 7 helyet szereztek. Miniszterelnökhelyettes lett K. Gottwald és V. Siroky. Ezen kívül kommunisták kerültek még a belügyminiszteri, a külügyi államtitkári, a földművelésügyi miniszteri, az oktatási és művelődésügyi miniszteri, valamint a tájékoztatásügyi miniszteri posztra.

néphadsereg építése, a későbbiekben pedig a földreform végrehajtása, a bankok állami ellenőrzésének bevezetése, a kollaboránsok és árulók felelősségre vonása, magánvagyonok kisajátítása, a fasiszta és a szimpatizáns politikai pártok beiktatása stb.

Azokat az alapvető történelmi tanulságokat, amelyeket a csehszlovák nép vont le a szégyenteljes müncheni árulásból, valamint a fasiszta megszállók elleni elkeseredett harc éveiből, a CSKP, mint vezető politikai erő a felszabadult köztársaságban, a kassai program katonai részében is kifejezésre juttatta. A párt katonapolitikájának, — de nem csak katonapolitikájának — súlyponti kérdése Csehszlovákia népei biztonságának megoldása volt. A CSKP e téren a következők alapelvékből indult ki: külső szempontból biztosítani kell a csehszlovák külpolitika rendíthetetlen szovjetbarát orientációját. Belsőleg pedig elsősorban az államrendszernek a népi demokratikus elvek alapján a csehek és a szlovákok — mint két önálló és egyenrangú nép — államként történő átalakításával kell biztosítani. A szabadság és biztonság záloga csakis egy olyan hadsereg lehet, amely fenntartás nélkül teljesíti a nép akaratát és annak elválaszthatatlan részévé válik.

A hadsereggel kapcsolatosan a Kassai Kormányprogram abból a megváltoztathatatlan tényből indult ki, hogy mivel az új hadsereg éppen a faszizmus elleni harcban született, a jövőben is csak következetesen antifasiszta, demokratikus és népi hadsereggént fejleszthető. Ezeknek a követelményeknek leginkább azok az ellenálló alakulatok feleltek meg, amelyek a legaktívabban küzdöttek a faszizmus ellen hazai területen és a határokon túl, és amelyekben a népi demokratikus jelleg a legkifejezettebben érvényesült. „Ezen mag körül, de különösen a Szovjetunióban szervezett 1. Csehszlovák Hadtest körül” — mondja ki a kassai program — alakuljon ki az új csehszlovák véderő.² A program kívánatosnak tartotta a csehszlovák hadseregnek a szovjet hadsereg mintájára történő építését, tartalmazott továbbá számos konkrét követelményt is, mint az ún. politikamentes hadsereg elvével való szakítás, a nevelő tiszti intézmény bevezetése, a politikai nevelő munka beindítása, általános választójog biztosítása a fegyveres erők személyi állományának, a parancsnoki kar megtisztítása a népellenes elemektől stb. A CSKP új, népi demokratikus hadsereg építésére törekedett, amely szorosan kötődik a néphez és támaszkodik a Szovjetunióval és hadseregével való szövetségre. Ez olyan koncepció volt, amely az új körülmények között, a demokráciáért és a szocializmusért vívott harc egységéről szóló lenini tanítás alapján, meghatározta a proletárforradalomhoz való viszony új formáinak érvényesülését és ebben az összefüggésben végső soron a szocialista hadsereg építéséhez való hozzáállást is.

Az új népi demokratikus állam osztályalapját a kommunista párt által a munkásosztály köré tömörített, a népi demokratikus forradalom programja megvalósításának útjára lépett dolgozó nép forradalmi-demokratikus diktatúrája alkotta. Csehszlovákia történetében először vált a CSKP vezette munkásosztály az államhatalom meghatározó tényezőjévé.

A népi demokratikus állam politikai alapját a Nemzeti Front képezte, amely a kommunisták kezdeményezésére már a háború folyamán létrejött. A Nemzeti Front politikai kifejezője volt „a cseh és a szlovák munkásosztály, a parasztság, a kisiparosok és az értelmiség, a városok és falvak dolgozói osztály- és társadalmi szövetségének. Politikailag tömörítette a demokratikus antifasiszta erőket és egyben azon politikai pártok szövetségét is, melyek részt vettek az antifasiszta küzdelemben és kötelezettséget vállaltak az új, népi demokratikus köz-

² KŠČ o ozbrojených silách. (A CSKP a fegyveres erőkért) Dokumenty 1918—1976. Praha, 1976. 195. o.

társaság közös építésében.”³ A forradalom kibontakozása során a Nemzeti Front osztály- és társadalmi tartalma fokozatosan a dolgozók osztályszövetségévé alakult át, amely a burzsoá reakció, és végső soron az egész burzsoázia ellen irányult.

A szovjet hadsereg által felszabadított Csehszlovákiában a dolgozó nép vette kezébe a hatalmat és azt a forradalmi nemzeti bizottságok révén gyakorolta. A nemzeti bizottságok nemcsak az új államhatalom hordozói és az új államigazgatás alapjai lettek, hanem az államrendszer politikai struktúrájában végbemenő változások és az új államapparátus építésének eszközei is. Így alakultak ki az új államhatalmi szervek, amelyek társadalmi alapjukat tekintve a népi demokratikus forradalom eszközeivé váltak. A nemzeti bizottságok zömében a kommunisták döntő befolyásra tettek szert.⁴

A népi demokratikus állam létrejöttével még nem dőlt el a hatalom kérdése, mivel az sem volt kizárólagosan sem a munkásosztály, sem a burzsoázia kezében. Klement Gottwald találóan jellemezte a Csehszlovákiában akkor érvényesülő politikai erőviszonyokat: „Ők nem gyakorolhatják a hatalmat nélkülünk, de mi sem nélkülük. Mégis, ők inkább nélkülünk, mint mi nélkülük. Szükségszerű marad ezért az együttműködés a másik politikai csoporttal, amely viszont rákényszerül a velünk való együttműködésre.”⁵ A nemzeti és demokratikus forradalom egy osztályszövetséget — beleértve a burzsoázia antifasiszta beállítottságú részét is — juttatott hatalomra, ami azt jelentette, hogy ez a forradalom még nem hozta létre a szocialista forradalomra, vagy pedig a polgári forradalomra jellemző politikai-hatalmi felépítményt. A nemzeti és demokratikus forradalomban a politikai-hatalmi fordulat alapját a náci megszálló hatalmi rendszer és támasza, a német és a magyar, valamint a kollaboráns cseh és szlovák burzsoázia likvidálása teremtette meg.

Döntő tényező volt a forradalom további kibontakozása szempontjából Csehszlovákiában, mint Közép- és Délkelet-Európa más országaiban, hogy a forradalom vezető erejét a kommunista párt vezette munkásosztály alkotta.⁶ Ez játszott meghatározó szerepet a népi demokratikus forradalomnak a szocialista forradalomba való átmenetében, melyhez az alapot a munkásosztály hatalmának fokozatos kiszélesedése teremtette meg, és melynek keretében a munkásosztály vezette népi demokratikus diktatúra mindinkább a munkásosztály javára alakult át. Csehszlovákia legjelentősebb politikai ereje a CSKP lett, amely történelme folyamán először töltötte be a hatalmon lévő párt szerepét, és vált a hivatalos kormányprogram — a Kassai Kormányprogram, vagyis a Nemzeti Front által kialakított közös platform — alkotójává. E program megvalósulása teremtette meg a népi demokratikus forradalomnak a szocialista forradalomba való átnövéséhez szükséges feltételeket.

Ha a burzsoázia meg kívánta tartani a nemzet meghatározott rétegeire gyakorolt befolyását, nem volt más lehetősége, mint egyetérteni a kormányprogrammal. Ezeknek az erőknek, melyek szövetségesként együtt haladtak a munkásosztállyal és élcsapatával a Csehszlovák Kommunista Párttal a nemzeti felszabadításért folyó antifasiszta harcban, a háború győzedelmes befejezése kielé-

³ Přehled Dějin KSČ. (A CSKP történetének áttekintése) Praha, 1976. 224. o.

⁴ Az 1946. évi választásokig a kommunisták a városi és járási nemzeti bizottságokban Csehországban a helyek 37, Morvaországban pedig 32 százalékával rendelkeztek. Szlovákiában a kommunistáknak a városi és járási nemzeti bizottságok zömében abszolút többségük volt.

⁵ Gottwald, K.: Művei. XII. k. Praha, 1955. 21. o.

⁶ Olaszországban, Franciaországban, Belgiumban, Finnországban és Chilében a háború végén szintén antifasiszta kormány alakult a kommunisták részvételével. Ezekben az országokban nem voltak meg a burzsoázia diktatúrájának szokásos klasszikus formái. Franciaországban végül egyes iparágak államosítására is sor került. Az alapvető eltérés abban mutatkozott, hogy ezekben az országokban a vezető szerepet és főleg a meghatározó politikai és gazdasági pozíciókat megtartotta a burzsoázia.

gítette nemzeti és politikai érdekeltségét. Az osztályharc logikájából következett, hogy a népi demokratikus forradalomnak a szocialista forradalomba való továbbfejlődése ezeket az erőket választút elé állította: vagy tovább haladnak a forradalom jelölte úton, ami lényegében azt jelentette, hogy szembekerülnek a saját osztályérdekeikkel, vagy a forradalom ellen lépnek fel és ezzel kiteszik magukat a társadalmi elszigeteltség veszélyének, és mint ellenforradalmi elemek lelepleződnek. A CSKP-nak feltétlenül számolnia kellett ezzel a valósággal. Ezért fogadta el a fokozatosság elvét a forradalom továbbfejlesztését illetően, egyidejűleg harcolt a dolgozók túlnyomó többségének megnyeréséért, hogy ezzel kedvező feltételeket teremtsen a burzsoázia fokozatos elszigeteléséhez és végső soron teljes vereségéhez. Ez a harc azonban nem volt könnyű.

A háború természetesen sem a burzsoázia, sem pedig az akkori köztársasági elnök, dr. Eduard Beneš számára nem végződött sikertelenül. A példátlan engedmények és kompromisszumok ellenére is, vagy éppen ezeknek köszönhetően, Beneš a felszabadult hazába tekintélyes személyiségként — államfőként tért vissza. Benešnek ezt elérnie — München után — nem volt sem egyszerű, sem könnyű dolog. Tudatában volt annak, hogy ehhez a CSKP támogatására és elismerésére van szüksége. Elégedetlenségre végeredményben nem volt oka a burzsoá emigrációnak sem, hiszen visszatérhetett az országba, ahol fennmaradtak korántsem elhanyagolható politikai és gazdasági pozíciói, ahol megmaradt számára — képletesen szólva — a Vár és védője, az a személyiség, akiben bízott és aki olyan reményekkel kecsegtette, hogy elnöki tisztségénél és főparancsnoki funkciójánál fogva megakadályozhatja, hogy Csehszlovákia és hadserege tovább fejlődése túllépje a polgári demokratikus kereteket.

Csehszlovákia meghatározó politikai erői és azok vezető személyiségei tehát annak tudatában lépték át a társadalom és a hadsereg békés építése időszakának küszöbét, hogy itt a „ki kit győz le” kérdése a döntő, és elkerülhetetlen az osztályok összecsapása a politikai hatalom birtoklásáért, és ezzel együtt a köztársaság és hadserege jellegéért folytatott harcban. Nyilvánvaló volt, hogy ezen erők további közös fellépéséből hiányozni fog az a tényező, amely a háború időszakában, azaz a fasiszmus elleni harcban, időlegesen egyesítette őket. Az osztályérdekek és antagonisztikus ellentmondások fokozatosan és kérlelhetetlen logikával nyitották meg az országon belül a hatalom birtoklásáért folyó harc belső arcvonalát.

A kedvezően alakuló belső és külső feltételek lehetővé tették a CSKP, mint az állam legbefolyásosabb és számszerűen is legnagyobb politikai ereje számára, hogy irányt vegyen a szocializmushoz, vezető békés fejlődés útjára, amely a forradalmi változásokat a munkásosztály harca fegyveres formáinak alkalmazása nélkül valósítja meg. A fejlődésnek ezt a békés útját azonban a kommunisták nem osztálybékeként értelmezték, hanem a forradalmi osztályharc fegyveres formák alkalmazása nélküli útjának tekintették.

A szabad Csehszlovákia fennállásának első hónapjaiban a belső társadalmi ellentéteket még háttérbe szorította népeink győzelmi lelkesedése, továbbá azok a sürgető és halaszthatatlan feladatok, amelyek a felszabadult köztársaság életének mielőbbi megindításából fakadtak. Nem sokkal a háború után végzett hozzávetőleges számvetések szerint a megszállás és a háború okozta károk 429,7 milliárd cseh korona veszteséget jelentettek Csehszlovákiának; ebből a szoroson vett katonai károkat 42,5 milliárd koronára, a közlekedésben elszenvedett károkat pedig 25,1 milliárd koronára becsülték. Az államadósság 1945 végére elérte a 27 milliárd koronát (1946-ban tovább nőtt 91 milliárd koronára). Égető szükségyszerűség volt a háború által lerombolt ipar és közlekedés helyreállítása.

A felszabadulást követő első napoktól a csehszlovák hadsereg aktívan vette ki részét a népgazdaság újjáépítéséből. A hadsereg személyi állományából alakult brigádok több millió munkaórát teljesítettek a népgazdaság különböző területein. 1946-ban csupán a mezőgazdaságban 8 998 638 órát, a szénbányászatban 1945 júniusától 1947 márciusáig összességében 2 292 564 órát dolgoztak. Ezenkívül végre kellett hajtaniok kiterjedt körzetek aknamentesítését és biztosítani az ország egész területének ellenőrzését, beleértve a határ menti körzeteket, ahol az irányítás még a Wehrwolf tagjainak és a szétvert fasiszta alakulatok maradványainak kezében volt. A hadsereg járőrei csupán 1945 augusztus—szeptemberében 200 Wehrwolf-tagot fogtak el, és mintegy 20 fegyvert és diverziós anyagokat tartalmazó raktárt számoltak fel.⁷ Ebben az időszakban a rend és nyugalom helyreállításában, a békés élet biztosításában, kimagasló szerepet játszott a hadsereg, amely a népi demokratikus állam jelentős hatalmi támasza lett.

Nagy politikai jelentőségű feladatot teljesített a hadsereg a Szövetséges Ellenőrző Tanács 1945. november 20-án hozott határozatának végrehajtásával, a közel 2,5 millió németnek az ország területéről való kitelepítésével, mivel a hazai és a nemzetközi reakció ismét számításba vette a német kisebbség felhasználását a népi demokratikus rendszer gyengítése és aláásása céljából.

A csehszlovák hadsereg tehát létének első pillanatától új típusú, népi, nemzeti és demokratikus hadsereggé mutatkozott be, amely alapvetően különbözött a München előtti burzsoá hadseregtől. Belső fegyveres funkcióját teljesítve, valamint számos népgazdasági feladat, politikai, szociális és kulturális állami intézkedés megvalósításában való aktív részvételével jelentősen hozzájárult a népi demokratikus forradalom további fejlesztéséhez nélkülözhetetlen alapvető feltételek megteremtéséhez.

A hadsereg becsülettel teljesítette külső funkcióját is. Együttműködése a Nemzetbiztonsági Testülettel (SzNB) a kártékony banderista csoportok⁸ elleni harcban a legnagyobb és hatását tekintve is a legjelentősebb fegyveres akciók sorába tartozik a népi demokratikus forradalomból a szocialista forradalomba való átmenet időszakában.

A népi demokratikus forradalom további kibontakozása és a hadsereg fejlődése azonban közel sem volt olyan egyenletes, mint ahogy arra a háború utáni első években gyakorolt belső és külső funkcióiról eddig közölt rendkívül vázlatos jellemzésből következtetni lehet.

A háború befejeződése a CSKP vezetését belpolitikai vonatkozásban elsősorban politikai és gazdasági feladatok elé állította. A pártnak fő erő kifejtését a társadalmi élet azon területeire kellett összpontosítania, amelyek a népi demokratikus rendszer megszilárdítása és az országon belüli hatalom kérdésének végső megoldása szempontjából meghatározóak voltak. Itt mindenképp előtte a nemzeti bizottságok gyors megerősítéséről és megszilárdításáról, valamint a politikai, gazdasági és kulturális élet következetes megtisztításáról volt szó. A CSKP közvetlen feladatának a népgazdaság helyreállítását, a háború következményeinek felszámolását és a dolgozó tömegek ellátásának biztosítását tekintette.

⁷ VHA/MNO/št. taj. (1945) čj. 100 153.

⁸ Štefan Bandera tagja volt az ukrán nacionalisták szervezetének, amely a húszas évek végén alakult egy olyan, „Nagy Ukrajna” létrehozása céljából, amely felöleli Csehszlovákia egész keleti részét, majd nem Popradig. A második világháború idején Bandera kegyetlen terrorizmusával, a legkíméletlenebb rablási és gyilkolási módszereivel kivívta a fasiszták elismerését. A hitleristák veresége után a banderista osztagok jelentős része Ukrajna és Kelet-Lengyelország területén maradt, ahol — a csehszlovák területen működő „Wehrwolf”-hoz hasonlóan — földalatti mozgalmat akartak szervezni és terrorizálni akarták a lakosságot.

1947 folyamán, a banderista osztagok elleni harc legintenzívebb szakaszában, a hadsereg állományából 6087 fő, a Nemzetbiztonsági Testületből 5623 fő, valamint 3700 volt partizán bevetésére került sor. 1947. november elejére a Csehszlovákia területén működő banderistákat likvidálták. Ez azonban nem ment minden áldozat nélkül. Csak a hadseregnek 46 halottja és 103 sebesültje volt. (VHA/MNO/HL.št./1948/2/5/66/čj. 32.)

A burzsoázia politikai-hatalmi pozíciói Csehszlovákiában megdőltek. Az államosítás felszámolta a nagyburzsoázia és a külföldi tőke gazdasági bázisát. Bár a dolgozó nép kezébe kerültek a bankok, a pénzüzetek, a kulcsipar és valamennyi ipari nagyüzem és gyár, a burzsoázia továbbra is jelentős gazdasági pozíciókat őrzött meg. Az államosítást követően, még 1945 októberében is 8449 gyárral és üzemmel rendelkezett. Kezében tartotta különösen a közszükségleti cikkek gyártásának nagy részét (például, az élelmiszeripar 85, a textilipar 62 százalékát), valamint a nagykereskedelmi hálózat jelentős részét. Ambícióit a burzsoázia összekapcsolta egy olyan törekvéssel is, hogy a háború utáni gazdasági nehézségeket és a közszükségleti cikkek terén mutatkozó piaci fennakadásokat a maga javára használja ki. A hatalomért vívott harc súlya ily módon természetesen a gazdasági szférára helyeződött át. Ezért a CSKP éppen ebben látta a népi demokratikus rendszer konszolidációjának és a népi demokratikus forradalom további kibontakozásának kulcsát. A népgazdaság helyreállítása és fejlesztése lett a társadalom legbefolyásosabb ereje, a CSKP politikájának egyik központi kérdése. A párt ugyanakkor tudatában volt annak, hogy csak akkor válhat igazán Csehszlovákia népeinek vezető erejévé, ha bebizonyítja, hogy a társadalom békés fejlődésének feltételei között is képes a dolgozó nép vezetésére, az ország vagyonával való gazdálkodás irányítására. A gazdasági problémák megoldásával ugyanakkor sikerült az ország biztonságával kapcsolatos alapvető kérdéseket is megoldani.

A CSKP ennek a fő politikai célnak rendelte alá a hadseregfejlesztés feladatait is. Ezért a hadsereg a háború utáni első években, a gazdasági újjáépítés körülményei között, a társadalomtól csakis a legégetőbb feladatok teljesítéséhez szükséges eszközöket kaphatta meg.

A hadseregfejlesztés alárendelése a háború által tönkrement ország újjáépítésére irányuló átfogó koncepciónak nem jelentette a CSKP részéről a hadsereg építésének és az ország biztonságának lebecsülését. De ehhez a párt ekkor nem látta szükségesnek egy nagy létszámú hadsereg gyors létrehozását. Csehszlovákia biztonságának feladatát a CSKP elsősorban szélesebb értelemben vett belső és külső összefüggések révén kívánta megoldani: az új állam katonai ereje politikai és gazdasági alapjainak lerakásával és külpolitikájában a Szovjetunió felé történő orientáció megszilárdításával.

A hadsereg vonatkozásában a CSKP arra törekedett, hogy az újonnan épülő hadseregben — a München előtti hadseregtől eltérően — kialakuljanak a politikai jellegű átalakulás elengedhetetlen előfeltételei. Ezért erőfeszítéseit a hadsereg népi demokratikus és politikus jellegének a Kassai Kormányprogram határozatai szellemében való erősítésére, a parancsnoki kar megtisztításának és demokratizálásának megvalósítására, a szovjet hadsereggel való szoros együttműködés biztosítására és a csehszlovák hadseregnek szovjet mintájú építésére összpontosította.

Más nézeteket vallott a csehszlovák hadsereg építése ügyében az akkori köztársasági elnök és főparancsnok, dr. Eduárd Beneš. Röviddel az európai háború befejezése után, amely a fasiszta Németország és csatlósai teljes vereségét jelentette, Beneš a csehszlovák haderő gyors felfejlesztését követelte, mégpedig legalább olyan szintre, mint amilyenel Csehszlovákia 1938 előtt rendelkezett.⁹

⁹ A csehszlovák hadsereg első, ún. ideiglenes szervezése, amelyet nagy harcok árán már 1945. május 25-én jóváhagytak, teljes egészében tiszteletben tartotta Beneš ezen elképzeléseit. Az új hadrend szerint a hadsereg egésze négy katonai körzetre tagozódott, ezekből háború esetén négy tábori hadseregnek kellett megalakulnia. A katonai körzetek közvetlen egységeiken és magasabbegységeiken kívül két-két hadseregközvetlen hadtesttel, hadtestenként két hadosztállyal rendelkeztek. A körzet harmadik hadtestét és a másik két hadtest harmadik hadosztályait mozgósítás révén kellett felállítani. A vezérkar közvetlen alárendeltségében ezeken kívül négy repülőhadosztály, egy harcokcsihadtest, nehéztűzérhadosztály és híradó ezred állt. (VHA/H1.št./1945/4.odd./čj. 120.)

Beneš „fordulat”-komplexusban szenvedett. Még a háború idején arra ösztönözte Angliában a csehszlovák egységeket, hogy a „háború után szilárdan kell tartani magukat, mivel ebben az időszakban a hadseregnek az egyesítő és koordinátor nagy szerepét kell betöltenie.”¹⁰ Beneš a felszabadult országba való visszatérését követően igen határozottan kinyilvánította azon meggyőződését, hogy a jövőben Európában minden korszerű háború elkerülhetetlenül magában hordozza a forradalmi fordulat lehetőségét. És egy ilyen fordulattól mindennél jobban félt.

Valóban meglepő gondolat volt, hogy közvetlenül a háború befejezése után a csehszlovák hadsereget gyors ütemben legalább olyan szintre kell fejleszteni, mint ahol 1938 előtt, vagyis a második világháború előestéjén állt. Csehszlovákia stratégiai helyzete a Szovjetuniónak a második világháborúban aratott győzelme következtében olyannyira megváltozott, hogy a nagy létszámú hadsereg szükségessége abban az időszakban kérdésessé vált. Sőt mi több, olyan időszakban kellett volna azt fejleszteni, amikor az ország és annak gazdasága a fasiszta megszállás következtében teljesen kimerült, amikor a nehézipar egyes fontos központjai éppen a háború utolsó napjaiban, az angol—amerikai bombatámadások következtében megsemmisültek, amikor egyáltalán nem volt fegyverzet és felszerelés, s amikor a hadsereg felső vezetése csak kétharmadannyi lakossal számolhatott, mint 1938-ban.

Rendkívül súlyos volt az anyagi—technikai helyzet magában a hadseregben is. Amikor 1945 június elején a honvédelmi törvény értelmében néhány sor-köteles korosztályt tényleges katonai szolgálatra behívtak, a hadsereg létszáma a burzsoá csehszlovák hadsereg 1938. szeptember 1-i, vagyis München előtti létszámának mindössze 77,6 százalékát érte el. 1945 szeptember végére viszont a hadsereg összlétszáma már a München előtti létszám 125,6 százalékára fejlődött fel. Ezt a sok embert azonban nem volt mivel felszerelni, felfegyverezni. Még 1945 augusztus végén is 25 százalékos hiány mutatkozott lábbeliben, 50 százalékos köpenyben, 25 százalékos ruházatban és 20 százalékos ágyneműben.¹¹ Gyengén álltunk harci—technikai eszközökben is. Például még 1945 végén is a békeszervezésű hadsereg állománytábla szerinti harcokocsiszükségletének mindössze kétharmadával rendelkezünk. Még rosszabb volt az arány a tüzérségnél, ahol az ezredtüzérség technikai feltöltöttsége csupán 65, a hadosztályé 60, a területi tüzérségé 40, a főparancsnoksági tüzértartaléké pedig mindössze 25 százalékos volt. Hasonló volt a helyzet a többi fegyvernemnél is.¹² Rendkívül nehéz körülmények uralkodtak a hadsereg élelmiszerellátása területén is.

A csehszlovák hadsereg anyagi—technikai helyzete ebben az időszakban valóban rendkívül súlyos volt. A hadsereg 1945-ben alapjában véve csupán azzal rendelkezett, amit a szovjet hadseregtől kapott. Kizárólag a Szovjetunió nagyvonalú hozzájárulása tette lehetővé a hadseregben a minimálisan szükséges anyagi feltételek biztosítását ahhoz, hogy egyáltalán beindulhasson a kiképzés és a haderő legalább részben teljesíteni tudja feladatait.

Amikor dr. Eduard Beneš ilyen feltételek között felvetette a nagy létszámú hadsereg szervezésének követelményét, akkor ezzel elsősorban belpolitikai célokat követett, melyek szorosan kapcsolódtak az osztálypolitikai erők „döntő” hatalmi összecsapásához fűződő számításaihoz. Ennek a lépésnek törvényszerűen

10 VHA/VKPR/1940—1945/14/1/20.

11 Jelentés a csehszlovák hadsereg fegyverzeti és felszerelési helyzetéről.

Az 1945-ben a hadsereg számára megrendelt 295 830 ruházat-felszerelési készletből a ruházati ipar nyersanyag-hiány miatt mindössze 30 ezret szállított, a hadsereg lábbeli megrendelését pedig mindössze 25 százalékban teljesítették. Gyapjú felhőnemtől viszont 1945-ben a csehszlovák ipartól egyáltalán nem lehetett rendelni. (VHA/III. odbor MNO/1946/31/1/31).

12 VHA/H1.št./5.odd./1945/č.2032/Zpráva o stavu výzbroje a výstroje čs. armády z 26. listopadu 1945. Jelentés a csehszlovák hadsereg fegyverzeti és felszerelési helyzetéről.

ki kellett váltani a hadsereg szükségletei és a társadalom akkori lehetőségei közötti ellentmondást. Ezzel olyan belső atmoszférát teremtett, amely hozzájárult a válságos helyzet kialakulásához. Ezzel egyidőben jelentkezett a hivatásos állomány feltöltésének szükségessége is, ami következményeiben erősen csökkentette a toborzással kapcsolatos politikai feltételek érvényesülését. Elsősorban a München előtti burzsoá hadsereg tisztjeinek ezreiről volt szó, akik nem vettek részt a fasizmus elleni aktív harcban, és ráadásul a hadsereg hivatásával és életével kapcsolatos elavult nézetek befolyása alatt álltak. Ebben az ügyben a Kassai program követelményeitől lényeges visszalépés történt arra való hivatkozással, hogy feltétlenül ki kell használni ezen tisztek jelentős szakmai képességeit. Ezzel szemben viszont, Szovjetunióban alakult 1. Csehszlovák (hadseregközvetlen) Hadtest tagjai és a volt partizánok esetében, akik az aktív szolgálatba való átvételért folyamodtak, szigorúan megkövetelték a hivatásos tiszti képzettséget. Látnunk kell azt, hogy például a középfokú iskolai végzettség megszerzése azidáig anyagi okokból csak a tehető és középrétegek gyermekei számára volt elérhető, a munkás és szegényparaszt családok (ezek tagjai alkották az antifasiszta harcos erők magvát) gyermekei számára pedig csak kivételesen. Ilyen indok alapján a volt partizánok 5100 hivatásos állományba helyezési kérelméből mindössze 241-et bíráltak el kedvezően, a volt 1. Csehszlovák hadtest 1842 tartalékos tisztje közül pedig csak 508 főt vettek át.¹³ A képzettség követelménye így megtámadhatatlan, de hatásos osztálypolitikai szabályozóvá vált, amely lehetővé tette a néphadsereg fejlesztésének szabályozását.

Ez a politikai fellépés ellentmondott a Kassai Program és a CSKP katonapolitikája szellemének. A burzsoázia ugyanakkor nagyon sokat várt a parancsnoki karra, és különösen a hadsereg felső vezetésére gyakorolt befolyásától. Ezért igyekezett a parancsnoki karban minél jobban erősíteni a reakció pozícióit és rendkívül harciasan lépett fel a parancsnoki állomány megtisztítását követelőkkel szemben. A burzsoázia, tekintet nélkül számos tiszt erősen kompromittált múltjára, mindent megtett azért, hogy bejuttassa őket a hadseregbe és ezáltal erősítse saját pozícióját. Különösen a Népi Szocialisták és a Csehszlovák Néppárt, de a Szlovák Demokrata Párt képviselői is, nem egy esetben olyan irányban befolyásolták a felvételi bizottságot, hogy nézzék el számos tisztnek a háború alatt tanúsított passzivitását, és térjenek el az új hadseregbe való felvételt szabályozó törvény alapkövetelményeitől, amelyek megsabták, hogy a hadsereg új tisztikarába való átvétel előfeltétele a kérelmezőnek az antifasiszta ellenállásban való aktív részvétele legyen. A reakció képviselői ugyanakkor igyekeztek megakadályozni azt is, hogy a magasabb parancsnoki beosztásokat nagyobb számban azok a parancsnokok töltsék be, akik kiállták a háború próbáját és megkísérelték fenntartani ezeket a beosztásokat a főtisztek közötti híveik számára, akik otthon, ellenállási tevékenység nélkül vészelték át a háborút.

A tisztikar megtisztításáért és demokratizálásáért folytatott küzdelem a CSKP katonapolitikájának központi kérdése lett. A kommunisták nem utasítottak el minden olyan tisztet, aki korábban a München előtti burzsoá hadseregben szolgált. A párt az olyan tisztek megnyerésére törekedett, akik a fasizmussal szembeni elutasító magatartásukkal a múltban bebizonyították, hogy rendelkeznek az átneveléshez és az új néphadseregben való szolgálathoz szükséges feltételekkel. Amikor a CSKP vezetése tapasztalta, hogy az első tisztogatás nem igazolta a Kassai Kormányprogram elvárásait, az 1946. március 6-i Ideiglenes Nemzetgyűlésben elfogadta a 72/46. törvényerejű rendeletet „A hivatásos tisztek és

13 VHA/VKPR/1946/176/čj. 245 T.AFNS/PNS/1945 — branný výbor — 20. prosince 1945.

tiszthelyettesek jogi helyzetének módosításáról és egyes személyeknek a Csehszlovák haderőbe való átvételéről". A törvény alapján már lehetővé vált a hadseregben belüli tisztogatás folytatása. Az említett törvény alkotta a CSKP káderpolitikai irányvonalának fő tartalmát a hivatásos katonákra vonatkozóan egészen 1948 februárjáig. Mivel azonban a pártnak nem volt egyenes és közvetlen befolyása a tisztiállomány felvételére, kiegészítésére, elosztására, iskolázására és nevelésére, a burzsoá reakció pedig továbbra is a tiszteknek a hadseregbe való átvételével kapcsolatos alapelvek kijátszására törekedett, e törvény szellemét 1948 februárjáig nem sikerült következetesen érvényesíteni.

Az egyik alapvető tényező, melyből a CSKP katonapolitikája kiindult, és amely lehetővé tette a háború utáni csehszlovák békehadereg építésének megkezdését, a nagyarányú szovjet segítségnyújtás volt. A szovjet hadsereg térítésmentesen biztosította a Szovjetunióban alakult 1. Csehszlovák Hadtest teljes átszervezését 1. Csehszlovák Hadsereggé. Ez az átszervezés a csehszlovák kormány 1945. május 15-i döntése alapján, vagyis az európai háború befejezését követően indult meg. Az átszervezés keretében a szovjet hadsereg minden térítés nélkül fegyverzetet és egyéb haditechnikai anyagot adott át a csehszlovák hadseregnek négy gárda-típusú hadosztály, valamint a hadseregek közvetlen egységek és alegységek felszerelésére. Ily módon a csehszlovák hadsereg már a békés építésének kezdetén viszonylag nagyarányú szovjet anyagi-technikai támogatásban részesült. A második világháború kezdetétől 1945. június végéig terjedő időszakban Csehszlovákia a Szovjetuniótól 37 062 puskát és karabélyt, 7823 pisztolyt, 14 455 géppisztolyt, 1599 jelzőpisztolyt, 2568 golyószórót, 829 nehéz és 122 nagy űrméretű géppuskát, 1427 páncéltörő puskát, 974 aknavetőt, 97 páncéltörő ágyút, 96 tarackot és 314 különböző típusú és űrméretű löveget kapott. Ezenkívül a Szovjetunió 1943-tól 1945 szeptemberéig a csehszlovák hadseregnek 142 harckocsit, 124 repülőgépet, 178 személygépkocsit, 60 páncélautót, 74 speciális és 1010 tehergépkocsit, 68 vontatót, és 235 motorkerékpárt juttatott.¹⁴ Ezeket felül hadseregünk térítésmentesen nagy mennyiségű, németektől zsákmányolt fegyvert kapott, többek között 244 322 puskát és karabélyt, 24 162 géppisztolyt, 23 162 géppuskát, 3914 pisztolyt, 26 lángszórót, 947 löveget és aknavetőt, valamint több ezer tonna egyéb anyagot és lőszert.¹⁵ Mindezek mellett a szovjet kormány a fegyverzet és más hadianyag szállításáról 1945. április 14-én kötött egyezményben vállalta további hat, feltételeken megalakuló hadosztály számára szükséges fegyverzet biztosítását.¹⁶

A szovjet segítségnyújtás azonban nem korlátozódott csupán a fegyverzet és haditechnikai eszközök szállítására. Nem kevésbé jelentős volt a parancsnoki káderek képzése terén nyújtott segítség is. Az 1946-os évben a szovjet felsőfokú tanintézetekben összesen 23 csehszlovák tiszt és tábormok tanult.¹⁷

A csehszlovák katonai tanintézeteknél már 1945-ben 86 kitűnő szovjet tiszt működött, átadva a tanári karnak gazdag tudását és háborús tapasztalatait. Továbbá a csehszlovák hadsereg főparancsnokságán Molotkov tábormok vezetésével egy 18 fős szovjet tisztí és tábormoki összekötő csoport működött.

A csehszlovák hadsereg segítséget kapott a különböző, a szovjet hadseregben

¹⁴ Kommunist, 1975. 7. sz. 55. o.; 6. sz. 49. o.

¹⁵ AMO SZSZSZR f. 40. op. 178 419 gy. 19, 11, 49, 52, 199.

¹⁶ Ebben az egyezményben a Szovjetunió vállalta, hogy a csehszlovák kormánynak 21 832 puskát és karabélyt, 5346 pisztolyt, 7301 géppisztolyt, 1875 golyószórót, 636 géppuskát, 1107 páncéltörő puskát, 237 50 mm-es, 278 82 mm-es, és 202 120 mm-es aknavetőt, 382 különböző űrméretű ágyút és tarackot, 32 Pe—2-es könnyű bombázógépet 65 T—34-es harckocsit és egyéb katonai felszerelést szállít. (VHA/SSSR IV/37/1. — Egyezmény a Szovjetunió és Csehszlovákia kormánya között fegyverzet és katonai felszerelés Csehszlovákiába történő szállításáról. 1945. április, 13.) Az 1945. július 2-án történt egyeztetés értelmében a szállítás mérvé lényegesen meghaladta az egyezményben előírányzottakat. (VHA/és.voj. mise v SSSR/éj.5001.)

¹⁷ VHA, H1.št./3. odd./1946/1576.

kidolgozott szabályzatok és utasítások formájában is. Lefordításra és kiadásra került a „Vörös Hadsereg Harcászati Szabályzata”, a „Vörös Hadsereg Páncélos és Gépesített Csapatai Harcszabályzata”, az „Utasítás a hadsereghadtáp szervezésére és működésére”, valamint más általános és fegyvernemi előírások tucatjai.

A helyzet a csehszlovák hadseregben nem volt egyszerű. Itt is — az egész csehszlovák társadalomhoz hasonlóan — szívós harcot kellett vívni a Kassai Kormányprogram elveinek valóra váltásáért. A reakciós erők élére, akik a hadsereget vagy befolyásuk alá vonni, vagy szétzüllesztetni akarták, az ország második legnagyobb politikai pártjának a Csehszlovák Szocialista Pártnak a vezetése lépett, amely hagyományosan igen közel állt Beneš elnökhöz. Bár Beneš a hadsereg kérdéseiben kerülte a nyílt összetűzést a kommunistákkal, mégis számos alkalmat talált arra, hogy megnyilvánulásaiban ügyesen megtorpedózza a kormányprogram elveit és a közvéleménnyel elfogadtassa a hadsereg kérdéseiben elfoglalt álláspontját, ami teljes egészében megfelelt politikai taktikázásának és hírhedt „közvetett módszereinek”.

1945. őszén dr. Eduard Beneš már nyíltan elveti a kassai program elveit és egyre nyilvánvalóbban kiütözött a háború utáni hadseregnek a München előtti burzsoá hadsereggel való kontinuitásáról alkotott véleménye. A reakció támadása célba vette a nevelőtisztviszti intézményt, az erkölcsi-politikai nevelés rendszerét, a sajtót stb., vagyis mindazt, ami alapvetően a kommunisták kezében volt.

Az 1946. év kezdete lényeges változásokat hozott a nemzetközi és a belpolitikai helyzetben egyaránt. Kezdetét vette az antifasiszta koalíció széthullása. Március 5-én Churchill Fultonban, Truman jelenlétében, meghirdeti a Szovjetunió elleni „hidegháború”-t. Jelentősen megváltozott Csehszlovákia egyes politikai pártjainak taktikája is. Miután a szovjet hadsereg csapatai 1945 végén elhagyták Csehszlovákia területét, megkezdődött a burzsoázia aktivizálódása a demokratikus erők ellen. A legreakciósabb politikusok csoportja (Hála, Lettrich, Ripka, Zenkl és mások) köré tömörülni kezdtek a népellenes erők, beleértve a burzsoázia azon részét is, amely a háború alatt együttműködött a hitleristákkal. A nép azonban nem követte őket.

A reakció támadását a CSKP a munkásosztály és valamennyi dolgozó aktív fellépésével hátrította el. Ebben a helyzetben készül fel az ország legerősebb pártja — a CSKP¹⁸ — a VIII. kongresszusára, (1946. március 28—31.). A kongresszus értékelte a harc jelentős időszakát, benne a CSKP vezette munkásosztály szerepét a Kassai Kormányprogram által meghatározott számos fontos politikai és gazdasági kérdés megoldásában. A programban megfogalmazott célkitűzések zömének megvalósításával és az államosítás eredményeképpen kialakultak a népi demokratikus köztársaság szilárd alapjai. A kongresszus jóváhagyta a munkásosztály hatalmát békés úton és fokozatosan kiszélesítő és megszilárdító politikai irányvonalat. A CSKP katonapolitikájának központi kérdése továbbra is a hadsereg tisztikara megtisztításáért és demokratizálásáért folytatandó harc maradt.

A CSKP VIII. kongresszusa egyben az 1946 májusában esedékes, háború utáni első választások nyitánya volt. Az egyes politikai pártok természetesen e választásoknak rendkívüli jelentőséget tulajdonítottak, hiszen ez volt a felszabadult Csehszlovákiában az első erőpróba. A választások kulcsfontosságúak voltak a

¹⁸ Míg a CSKP a felszabadulás napjaiban 50 ezer tagot számlált, addig a taglétszám a VIII. kongresszusig 1 081 457-re emelkedett. Ehhez még hozzá kell adni a szervezeten kívül önálló Szlovák Kommunista Párt kb. 2000 ezer tagját. Ha figyelembe vesszük, hogy a népi szocialisták és a Néppárt együttesen közel egymillió tagot számlált, a Szociáldemokrata Párt (bár jobb- és baloldallra tagozódott) mintegy 360 ezer taggal működött, akkor a kommunisták közel annyi párttagot számláltak, mint a három utána következő párt együttesen.

népi demokratikus állam további fejlődése szempontjából. A választásokkal véget ért a népképviselői szervekben és a Nemzetgyűlésben az ideiglenesség, amelyet regulárisan választottak és fő feladata alapján alkotmányozónak neveztek. A legnagyobb ambícióval a Népi Szocialisták tekintettek a választások elé. Győzelmükről maga az akkori köztársasági elnök, dr. E. Beneš is meg volt győződve. Elképzelése szerint a választások után is folytatni kell a Nemzeti Front politikáját. A vezető szerepet a Nemzeti Frontban azonban a győztes Csehszlovák Szocialista Pártnak kellett volna átvennie,¹⁹ amely a jobboldali politikai pártok tömörülése élén túlnyomó többséget szerzett volna az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben. Az Egyesült Államok prágai nagykövete, L. Steinhardt sem rejtette véka alá, hogy szerinte a „mérsékelt jobboldal” fog győzni és a kommunisták legfeljebb 88 mandátumot szerezhetnek a parlamentben. A választások azonban a nem kommunista pártok számára óriási csalódást okozott.

A választások eredményei a kommunisták előrelépését igazolták. A CSKP nagy győzelmet aratott,²⁰ cseh területen a szavazatok 40,17 százalékát szerezte meg és ezzel 93 képviselői helyet kapott az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben. Itt a nemzeti bizottságok 55,1 százalékának élére kommunisták kerültek. A járási nemzeti bizottságok vonatkozásában ez az arány már 78 százalékos volt. A köztársaság további fejlődése szempontjából különösen jelentős volt az a tény, hogy a mezőgazdasági körzetekben éppen a CSKP lett a legerősebb politikai párt.

Szlovákia Kommunista Pártja mellett szavazott az országész összes szavazóinak 30,37 százaléka²¹ és ezzel 21 képviselői helyet szerzett az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben. Mindez szinte felmérhetetlen jelentőségű hozzájárulás volt a baloldali erők győzelméhez összállami vonatkozásban. Szlovákiában azonban döntően a Demokrata Párt győzött, amely a szavazatok 62 százalékát mondhatta magáénak. Ez a párt szerezte meg a többséget a nemzeti bizottságok túlnyomó részében is. Ezt a győzelmet a Demokrata Párt többek között azzal érte el, hogy sikerült a burzsoázia és a katolikus klérus erőfeszítéseit a saját érdekében egyesítenie.

A Demokrata Párt választási sikere azonban összességében nem tudta megakadályozni a jobboldali pártok vereségét Csehszlovákiában.²² Országos viszonylatban a kommunisták a szavazatok 38 százalékát kapták meg és ezzel a legerősebb politikai irányzat élére kerültek. A szociáldemokratákkal együtt

¹⁹ *Feierabend, L. K.* Pod vládou národní fronty. (A Nemzeti Front Kormányzata alatt) Washington D. S. 1968. 67. o.

²⁰ Választási eredmények cseh területen:

CSKP	2 205 427	vagyis	40,17%
Népi szocialisták	1 298 980	vagyis	23,66%
Néppárt	1 111 009	vagyis	20,24%
Szociáldemokraták	855 538	vagyis	15,58%
Fehér szavazólapok	19 453	vagyis	0,35%
Összesen:	5 490 407 szavazat		

A nemzeti bizottságok 150 ezer tagja közül 69 786 a kommunista.

²¹ Választási eredmények szlovák területen:

Demokrata Párt	999 622	vagyis	62,00%
Kommunisták	489 596	vagyis	30,37%
Szabadság Párt (1946. április 1-én alakult)	60 195	vagyis	3,73%
Munkapárt (1946. január 20-án alakult)	50 079	vagyis	3,11%
Fehér szavazólapok	12 724	vagyis	0,79%
Összesen:	1 612 216 szavazat		

²² Választási eredmények országos szinten és a küldöttek számának megoszlása az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben:

Kommunisták	37,94%	114 küldött
Csehszlovák Népi Szocialista Párt	18,29%	55 küldött
Csehszlovák Néppárt	15,63%	46 küldött
Szlovák Demokrata Párt	14,07%	43 küldött
Csehszlovák Szociáldemokrata Párt	12,05%	37 küldött
Szabadság Párt	0,85%	3 küldött
Munkapárt	0,71%	2 küldött
Fehér szavazólap	0,45%	—

szilárd ötven százalékot meghaladó (151 hely) többséget szereztek a 300 fős Alkotmányozó Nemzetgyűlésben. Az ország történetében először lett kommunista a kormány elnöke és egyben a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács²³ elnöke — Klement Gottwald személyében. A demokraták Szlovákiában aratott jelentős győzelme ellenére is sikerült a kommunistáknak az elnöki tisztet megtartaniok a Képviselők Testületében. Ebben a funkcióban Karol Smidkét a választásokat követően Gustáv Husák váltotta fel.

Az 1946. évi választásokban már a csehszlovák fegyveres erők tagjai is részt vettek. A CSKP a választási kampányt arra használta fel, hogy befolyását a hadseregben elmélyítse. Ebben az időszakban a párt területi és járási bizottságai mellett honvédelmi bizottságok alakultak azzal a feladattal, hogy szoros kapcsolatot teremtsenek a katona-kommunisták tömegeivel, közvetlenül az egységeknél. A hadseregen belül a pártbizalmiak hálózatát a lehetőségek szerint század szintig építették ki. A bizalmiakat felülről nevezték ki és működésüket szigorúan titokban tartották. A hadsereg és a nép közötti kapcsolat új formái alakultak ki, mint a katonák gyárlátogatásai stb. A nevelőtisztek, kevés kivétellel mind kommunisták, a választások előkészítése során tanfolyamokat és eligazításokat szerveztek. Közvetlenül a választások előtt egyes helyőrségekben „próbaválasztásokat” tartottak, amelyek megmutatták, hogy a legénység és a tiszt-helyettesek majd 80 százaléka a kommunistákat támogatja. A parancsnoki karban és a tiszti iskolákon azonban a helyzet lényegesen rosszabb volt.²⁴ Maguk a választások is igazolták ezt a helyzetet. Egyes helyőrségekben a kommunisták a szavazatoknak közel 70 százalékát szereztek meg. Viszont ez nem mondható el a szlovák nemzeti egységekről,²⁵ ahol a demokraták kapták a szavazatok 68, a kommunisták pedig 31 százalékát.

Az 1946 májusában megtartott választások ugyan még nem döntötték el a hatalom kérdését, mégis, a CSKP vezette munkásosztály pozícióinak kifejezett megszilárdulását jelezték. A választás jelentős előrelépés volt a népi demokratikus forradalom további kibontakozásának útján és hozzájárult annak szocialista forradalomba való átnövéséhez. Az új kormány összetételéről és programjáról folyó tárgyalások alapját lényegében a CSKP VIII. kongresszusán megfogalmazott feladatok és követelmények alkották.

A Nemzeti Front kormánya, élén Klement Gottwalddal, 1946 júliusában a Nemzetgyűlés elé terjesztette az Újjáépítési Kormányprogramot, amely a CSKP VIII. kongresszusának irányvonalából indult ki. A kormány programjában a fő súlyt az ország háború utáni újjáépítésének befejezését célzó első kétéves népgazdasági terv végrehajtására helyezte. A kormányprogramban a népi demokratikus állam katonapolitikájának alapelvei természetesen nem lehetnek mások, mint a kassai programban foglaltak. A forradalmi fejlődés új szakaszában azonban az eddigi megoldatlan feladatok mellett újak is előtérbe kerül-

23 Az állam Legfelsőbb Honvédelmi Tanácsa 1933. október 6-án alakult. Hatáskörébe tartoztak mindazon, az ország védelemre való felkészítésével kapcsolatos összallami jelentőségű kérdések, amelyek az államigazgatási szervek különböző reszortjainál merültek fel. A tanács elnöke a miniszterelnök volt, tagjainak kinevezése és felmentése a köztársasági elnök hatáskörébe tartozott. E szerv összehívásának és az ülésein való elnöklésnek a joga szintén a köztársasági elnököt illette meg. A tanács működésének jogi alapját az 1936. május 13-án érvénybe lépett Honvédelmi Törvénykönyv 131. sz. törvénye rögzítette. Mivel ez a törvény a háború utáni első években is hatályban volt, a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács működését a kormány 1946. március 1-én kelt rendeletével felújították. Első ülésére 1946. október 23-án került sor. Működését 1950. december 7-én szüntette be, amikor hatáskörét más szerv vette át.

24 Ennek illusztrálására említhetők a „próbaválasztás” eredményei a hadtájszolgálat tartalékos tiszti tanfolyamán és tiszti iskoláján, ahol a népi szocialisták 48 százalékot, a kommunisták viszont csak 18 százalékot szereztek.

25 A Kassai Kormányprogram értelmében a hadsereg egységes vezetési és szervezési rendszerében a nemzeti egységek szervezésének elve érvényesült, vagyis Szlovákiában — szlovák, Csehországban pedig — cseh. A politikai fejlődés ezeknél az egységeknél annyira bonyolulttá vált, hogy az már az új hadsereg egészének jellegéért vívott harcot veszélyeztette. Ezért Szlovákia Kommunista Pártja már a választások előtt javasolta: térjenek el az egységek nemzeti szervezési rendszerétől. Tekintettel arra, hogy ez az elv olyan időszakban mondott ellent az egységes honvédelmi koncepciónak, amikor annak súlya Csehország délnyugati körzeteire tevődött át, 1948 februárja után hivatalosan is hatálytalanították.

tek. A kormányprogram mindenekelőtt a hadsereg népi demokratikus jellege további elmélyítésének fontosságát hangsúlyozta. Ennek kapcsán a program aláhúzta, hogy a kormány gondoskodni fog „a hadsereg valamennyi tagjának hatékonyabb, valóban demokratikus, nemzeti és tudatosan hazafias, de mindenekelőtt a pártokon felül álló, erkölcsi és állami-politikai neveléséről.”²⁶ Itt nyilvánvalóan első ízben szerepelt a hadsereg vonatkozásában hivatalos okmányban a „pártokon felül álló” kifejezés, amely a reakcióval folytatott számos politikai vita tárgya lett. A CSKP ezzel a kifejezéssel azt hangsúlyozta, hogy a hadseregben folyó nevelés alapja és tartalma az az állami politika legyen, amelyet főleg a Kassai és az Újjáépítési Kormányprogram rögzített. Különös figyelmet fordítottak a hadsereg személyi állományának a népi demokratikus állam politikája szellemében való erkölcsi-politikai nevelésére. Aktuálissá vált egy olyan katonai fegyelem megszilárdításának feladata a hadseregben, amely a katonák magas fokú állami, nemzeti és demokratikus öntudatára épül. Továbbra is érvényben maradt a hadsereg megtisztításának és a nép dolgozó rétegeiből kikerült új parancsnoki káderekkel való feltöltésének a feladata.

A választásokban meggyengült burzsoázia kénytelen volt az új kormány újjáépítési programjával egyetérteni és elfogadni a népgazdaság felújításának és építésének kétéves tervét. Ez az egyetértés természetesen bizonyos kompromisszumokat rejtett magában. A Népi Szocialisták és más politikai pártok igényét a honvédelmi miniszteri tárcára a kommunisták elutasították és ebbe a funkcióba ismét a párton kívüli Ludvík Svoboda tábornok került.

1946 júliusában csehszlovák kormányküldöttség utazott Moszkvába és a tárgyalások során a szovjet kormány képviselői ismét egyetértettek a csehszlovák kéréssel, hogy hosszú lejáratú hitelre fegyvert, lőszert és egyéb hadianyagot szállítsanak Csehszlovákiának. Ennek értelmében 1947. február 27-én egyezményt írtak alá, mely szerint a Szovjetunió 1947 folyamán Csehszlovákia számára 5 millió dollár értékű hadianyagot szállít előnyös, tízéves hitelre, 2 százalékos kamattal.²⁷

A mind élesebbé váló osztályharc és a burzsoá reakció fokozódó aktivitása közepette a csehszlovák—szovjet katonai kapcsolatok sem fejlődhettek olyan sikeresen, mint közvetlenül a második világháború után. Ezek a kérdések kerültek a Csehszlovákiában folyó egész politikai küzdelem homlokterébe is. Egyre több akadály görült a második világháborúban szerzett gazdag szovjet tapasztalatok felhasználásának útjába. Egyes esetekben még e tapasztalatok teljes elvetésére is sor került. Így történt ez a légierőnél és a harcokosi-csapatoknál, ahol egy erős mag alakult ki a Nyugaton szerveződött csehszlovák egységek volt tisztjeiből. A csehszlovák katonai tanintézeteknél működő szovjet tanácsadók száma — különböző indokok alapján — mind kevesebb lett. Először 86-ról 34-re, majd végül csupán 8 főre, minden fontos tanintézetnél 1—1 főre csökkent.²⁸

1947-ben, de különösen az év második felében gyökeresen megváltoztak azok a külső feltételek is, amelyek közepette a háború utáni időszakban Csehszlovákia fejlődése végbement. Ebben az évben kirobbantak a Hitler-ellenes koalíción belüli ellentétek, sőt bekövetkezett a koalíció teljes széthullása is. Ez a helyzet törvényszerűen kihatott a társadalom belső osztályerőinek polarizálódására és meggyorsította a döntő osztályösszezapást — a hatalom kérdésének eldöntése irányában. Arról volt szó: tovább halad-e Csehszlovákia a népi demokratikus

²⁶ Gottwald. K.: Művei. I. k. Praha, 1949. 55. o.

²⁷ VHA/DS/NM/52/C/18/67/4/10/éj. 1995.

²⁸ VHA/h1.st./3.odd./1947/éj. 13 920.

forradalomnak a szocialista forradalomba való átnövése útján, vagy pedig a kapitalizmus restaurációjának útjára lép.

A cseh és a szlovák burzsoázia, az imperializmus fokozódó agresszivitásán felbuzdulva, az országban mutatkozó ellátási nehézségeket és elosztási aránytalanságokat kihasználva, döntő ellenforradalmi csapás előkészítésére szánta el magát. Ezt a szándékát az 1947. évi rendkívüli aszály következtében fellépő katasztrófális terméshiány még inkább megerősítette. A burzsoázia a Nemzeti Front széttöltését, egy kommunistaellenes tömb összekovácslódását, a kommunistáknak a hatalomból való kirekesztését, és a Csehszlovákiában kialakult erőviszonyoknak a saját javára történő megváltoztatását tűzte ki célul.

Az egyes politikai pártok tudatában voltak annak, milyen meghatározó szerepet játszhat éppen a fegyveres erők legfontosabb része — a hadsereg — abban a hatalmi konfliktusban, amely felé az ország haladt. A társadalmi válságjelenségek kiéleződése kapcsán fokozott érdeklődés irányult a hadseregbe. A legreakciósabb párt — a Népi Szocialista Párt — amely egyre nyíltabban állt a reakciós erők élére, nem hagyott kétséget az iránt, hogy minden eszközzel tovább kívánja mélyíteni befolyását a hadseregbe, amely szemmel láthatóan bizonyos mértékben elmaradt a csehszlovákiai általános forradalmi fejlődéstől. Bár a burzsoá politikai pártok és katonai megbízottaik fokozott erőfeszítéseket tettek a hadseregben belüli politikai helyzet uralására, a népellenes politika a hadseregben sem hozta meg a várt eredményeket.

1947 elején a CSKP is támadásba megy át és döntő harcot kezd a hadsereg megnyeréséért. A hadsereg ügye egyre gyakrabban szerepel napirendként a CSKP különböző szintű területi szerveinek tanácskozásán. Olyan helyzetben, amikor a reakció minden eszközzel szabotálta a kassai és a kétéves újjáépítési program megvalósítását, a kommunisták és a haladó erők is csak nagy nehézségek árán tudták szorgalmazni az e kormányprogramokban rögzített alapvető katonapolitikai elvek érvényesítését a csehszlovák hadseregben. Végül is a kommunisták hadseregben végzett szorgos munkája, a haladó szellemű parancsnokok és tisztek törekvéseivel párosulva, meghozta a maga gyümölcsét. A CSKP hadseregbe vonatkozó intézkedéseinek köszönhetően, 1945-től, fokozatosan kialakultak az új, valóban demokratikus néphadsereg alapjai; a katonák politikai jogok — főleg a választójog — birtokába jutottak, a hivatásos és sorállomány a laktanyákon kívül politikailag szervezhető lett; bevezetésre került az erkölcsi-politikai nevelés rendszere. A kommunista párt a hadseregben működő nevelőtisztek (ezek kevés kivétellel mind CSKP tagok) révén biztosította döntő befolyását ezen a területen. A pártbizalmiak hálózata kiterjesztette tevékenységi körét a sorkatonák elhelyezési körleteire is. A hadseregben működő kommunisták munkájának irányítását a CSKP területi szervei mellett működő honvédelmi bizottságok vették át. A helyőrséggel rendelkező kisebb településekben az alegységeknél működő pártbizalmiakat a CSKP helyi szervezeteinek honvédelmi referensei irányították. Ennek a változásnak nagy jelentősége volt, mivel eddig a hadseregben dolgozó kommunisták munkáját a nem nyilvánosan működő ún. pártvezetőségek hadseregben belüli rendszere (hadseregi, körzeti, hadtest- és hadosztály-) irányította. Az új vezetési módszer a CSKP területi szerveinek legális szervezeti keretein belül valósult meg, amely jobban ki tudta használni a katonák (pártbizalmiak) politikai jogait. Ezek ugyanis lehetővé tették számukra, hogy nyilvánosan is részt vegyenek a pártéletben a helyőrségben, de a katonai objektumokon kívül. Ez a változás egyszerűsítette a vezetést és szorosabbá tette a párt kapcsolatát a hadseregben, a vezetés különböző szintjein dolgozó kommunistákkal. Így a CSKP fokozott politikai munkájával kiterjesz-

tette befolyását a sorkatonák tömegeire, és fokozatosan kiépítette szilárd pozícióit a tiszti- és tiszthelyettesi kar haladó szellemű rétegeiben.

A csehszlovák hadseregben tehát 1948 februárja előtt a kibontakozás más irányban haladt, mint ahogyan azt a reakció remélte. És bár a hadsereg megnyeréséért folytatott küzdelem februárig még korántsem dőlt el, mégis, a hadsereg személyi, szervezeti és politikai vonatkozásban egyaránt a népi demokratikus állam fegyveres eszközeként erősödött meg.

Minél inkább szűkült a burzsoáziának a társadalom egészére gyakorolt befolyása, annál inkább fokozta szembenállását, és egyre kevésbé válogatta meg harci formáit és módszereit, különösen 1947 közepétől. A népi socialisták demagóg követeléseiikkel igyekeztek a hadsereg belső életét bomlasztani. A reakció figyelmét sem kerülhette el az a tény, hogy a katasztrófális aszály a hadsereget is érinti, mégpedig olyan érzékeny ponton, mint a csapatok élelmezése. Bár a hadsereget az élelmezésügyi minisztérium kiemelten látta el, mégis sor került a viszonylagosan amúgy is alacsony napi élelmezési norma további 10—15 százalékos csökkentésére, így a napi kalóriamennyiség csupán 2400—2500 között mozgott.²⁹ A hivatásos állomány megnyerése érdekében a reakció jelentős illetményemelést követelt. Nyáron, amikor a hadsereg vezetése gazdasági okokból az 1923-as korosztály idő előtti leszerelését készítette elő, a reakció — ezt kihasználva — a tényleges katonai szolgálati idő csökkentésének demagóg követelésével jelentkezett. Ezt a kampányt a „Svobodné slovo” (Szabad Szó) olyan cikkei kísérték, amelyek az amerikai hadseregben rendszeresített fantasztikus fegyverekről szólva igyekeztek kisebbségi érzést kiváltani és olyan meggyőződést sugallni, hogy a kétéves kötelező katonai szolgálaton alapuló reguláris hadsereg fenntartása felesleges az ország számára. Amikor 1947 végén a kormány kénytelen volt a katonák közmunkakötelezettségéről készített törvénytervezetet elfogadni, amely szerint a hadsereg személyi állományának egyharmada állandóan a néphadsereg segítésére irányuló munkát végez, a reakció ezt a tényleges katonai szolgálati idő csökkentése érdekében indított demagóg kampány végső kiélezésére használta fel. A kérdésben kiobbant szenvedélyes viták miatt a kormány kénytelen volt a törvénytervezetet a Nemzetgyűlés Honvédelmi Bizottsága ülésének napirendjéről levenni. Közvetlenül 1948 februárja előtt a reakció még olyan eszközhöz is folyamodott, hogy megkísérelte a sorkatonáknak a szolgálati idő csökkentését követelő tömegtüntetését megszervezni. Ez az akció azonban, amely a sorkatonák erkölcsi állapotát kívánta aláásni, szervezői számára kudarccal végződött. Tetszetős jelszavaikkal Prágában mindössze 150, Plzenben pedig 100 katonát tudtak a tüntetésre mozgósítani. Ezeket az akciókat nemcsak a hadsereg vezetése ítélte el, amely a tüntetés résztvevőit a katonai szabályzatok előírásainak megszegéséért felelősségre vonta, hanem maguk a sorkatonák is. A hadsereg személyi állományának közmunkakötelezettségét pedig a honvédelmi miniszter külön parancsban szabályozta.

A hadsereg azonban nem csak a politikai küzdelem következményeitől szenvedett. Komoly nehézségeket okoztak a katonai-szakmai, sőt a szervezési jellegű krónikus problémák is. Az egyik legégetőbb gond abból adódott, hogy a hadsereg viszonylagosan túl nagy szervezeti keretei miatt, állandó személyi hiány mutatkozott szinte minden kategóriában. A feltöltetlenség leginkább az egységeket sújtotta, ugyanakkor a magasabb parancsnokságokon — az intézetekben és a minisztériumokban is — létszámtöbblet jelentkezett. A hivatásos állomány, főleg a tisztikar, korát tekintve elöregedett. A hivatásos tisztek átlagos élet-

29 VHA/h1.Št./6.odd./1947/čj. 131.

kora 40 év volt. Több volt a főtiszt, mint a beosztott tiszt. Minden harmadik hadnagyra egy ezredes, sőt tábornok jutott.

Ezt a mind veszélyesebb ellentmondásos helyzetet a hadsereg felső vezetése, számos kisebb és hatástalan átszervezési intézkedést követően, az ún. „Csehszlovák hadsereg általános átszervezése” tárgyú és 1947. október 1-én életbe lépő tervvel kívánta megoldani. Az átszervezési terv előírta az állománytábla szerinti békelelétszám lényeges csökkentését és ezzel a hadsereg fenntartására fordított költségvetési eszközök egy részének korlátozását. Ezzel lehetett, legalábbis részben, pénzeszközöket biztosítani a hadsereg technikai felszereléséhez és a kapott zsákmányanyag javításához. Ezeket a gondokat azonban még ez az általános átszervezés sem tudta megoldani, csupán enyhíteni. Az átszervezési terv a csapatok diszlokálásának változását is tartalmazta. A reakció kedvetlenül vette tudomásul, hogy a hadsereg vezetése a honvédelem súlyát éppen a nyugati és délnyugati államhatárookra kívánja átcsoportosítani. Maga a honvédelmi államtitkár,³⁰ a reakciós Szlovák Demokrata Párt lelkes híve, a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács ülésén hevesen igyekezett bebizonyítani annak szükségességét, hogy a hadsereg egységeinek minél nagyobb száma Szlovákia területén települjön. Ezt azzal támasztotta alá, hogy a potenciális fenyegetés veszélye továbbra is Magyarország felől jelentkezik, továbbá Szlovákia területén a szükségletet meghaladó sorköteles létszám mutatkozik, amelyet egyébként a cseh területen állomásozó egységekhez kellene behívni.³¹ Valójában, teljesen nyilvánvalóan arról van szó, hogy a Demokrata Párt a hadsereg minél nagyobb része felett kívánta befolyását megtartani.

A csehszlovák hadsereg átszervezése új káderelosztással, egyes magasabb parancsnokok és főnökök átirányításával is járt. A reakció e változásokhoz nagy reményeket fűzött. A CSKP e területen érvényesülő befolyásának gyengítését célzó tervei azonban ismét nem váltak be. A hadsereg 68 legfontosabb és legdöntőbb tisztségviselője (hadosztályparancsnoktól egészen a vezérkar főnökéig)³² közül 21, azaz 30,9 százalék kommunistá volt. A párttagok között volt a vezérkar főnökének első helyettese, Simon Drgác tábornok, a nevelési főcsoportfőnök, dr. Jaroslav Procházka tábornok, a páncélos csapatok és a tüzércsapatok parancsnoka, két katonai körzet (a négyből) parancsnoka, három hadtestparancsnok, négy hadosztályparancsnok, a műszaki csapatok parancsnoka, a hírszerző és elhárító csoportfőnökség vezetője stb. Csupán ketten tartoztak a népi szocialistákhoz és további három más politikai párthoz. A többi vezető pártönkívüli volt.

A felsorolt funkcionáriusok osztályösszetételének elemzése mutatja, hogy szociális származás alapján a tábornokok és tisztek 22,1 százaléka munkás, 29,4 százaléka paraszt és 48,5 százaléka kispolgári és egyéb család sarja volt.

A hadseregben 1948 elején uralkodó helyzet, a pártnak a polgári életben kifejtett munkája, amely nem maradhatott közvetett hatás nélkül a hadseregre sem, az országban kialakult általános politikai légkör, valamint a kommunisztáknak magában a hadseregben kifejtett tevékenysége eredményeként, egyáltalán nem volt kedvező a reakció tervei és kísérletei számára. Ez abból is kitűnt, hogy a hivatásos állomány soraiból egyre többen kérték felvételüket a kommunistá pártba. Bár a jelentkezők száma korántsem volt olyan jelentős,

³⁰ Az államtitkári funkciót 1945. április 4-én vezették be a csehek és szlovákok Nemzeti Frontjának első kormányában, a külügy-, a külkereskedelmi, és a nemzetvédelmi minisztériumban. Az államtitkár miniszteri szinten állt. Itt olyan elv érvényesült, hogy cseh nemzetiségű miniszter mellé szlovák nemzetiségű államtitkárt állítottak, és megfordítva.

³¹ VHA/nác.fond/NROS/1947/éj. 967.

³² Feldolgozva a csehszlovák hadsereg 68 legfontosabb és legdöntőbb beosztású parancsnokának 1948. február 1-én kelt személyes jelentései alapján.

mint a polgári életben, mégis tanulságos, hogy csupán januárban 112 hivatásos katona jelentkezett a CSKP soraiba, ebből 42 főtiszt volt. Február 12-ig további 68 főtiszt és 1 tábornok lépett be a CSKP-ba. Ebben az időpontban már a hivatásos tisztek 15,4 százaléka volt a CSKP tagja.³³ A hadsereg személyi állománya politikailag viszonylag erősen és gyorsan differenciálódott. És ha a hadsereg reakciós képviselőinek száma nem is volt elhanyagolható, a csehszlovák hadsereg, mint egész, a reakció elgondolásai számára nagy kérdőjelet és ezzel kockázatot is jelentett.

Komplikáltabb volt a helyzet Szlovákiában. Ezt nemcsak a banderisták elleni harc elhúzódása nehezítette, hanem 1947 októberétől az is, hogy kiderült, a Demokrata Párt egyes funkcionáriusai kapcsolatba léptek a volt fasiszta Hlinka-Párt külföldön tartózkodó vezetőivel. Nem kis gondot okozott a Szlovákia reakciós szeparatista irányzatai elleni harc sem. Ekkor kísérelték meg először a reakció erői a nyílt ellenforradalmi fellépést. Ez pedig a mély politikai válság kezdetét jelentette Csehszlovákiában.

Szlovákia Kommunista Pártja nagy győzelmet aratott. A munkásosztály, a kis- és középparasztság együttes és határozott fellépésével, a cseh munkásság támogatásával, elérte, hogy a képviselők testületét azonnali hatállyal visszahívták és egy újat alakítottak, amelynek sorait már megtisztították a reakciós képviselőitől. A képviselők új testülete 1947. november 19-én kezdte meg működését ismét Gustáv Husák vezetésével, és abban a Demokrata Párt már elvesztette többségét. Ez a jelentős osztály- és politikai összeütközés a reakció gyengülésével, de nem a teljes vereségével végződött. A Demokrata Pártot továbbra is támogatta a cseh burzsoázia és annak politikai reprezentánsa — a Csehszlovák Szocialista Párt és a Csehszlovák Néppárt.

Ezek a reakciós pártok 1948 elején már nyílt támadásba mentek át. A belpolitikai válság 1948 február második felében érte el tetőpontját. Február 20-án a 26 fős kormányból a népi szocialistákat, a Néppártot és a Szlovák Demokrata Pártot képviselő mind a 12 miniszter benyújtotta lemondását. Mivel ez a kormány tagjainak kisebbségét jelentette, az érvényben lévő törvények értelmében a kormánynak jogában állt, hogy funkcióját továbbra is betöltse.

A kormányválságot előidéző közvetlen ok az a teljesen jogos intézkedés volt, hogy a Nemzetbiztonsági Testület 13 tisztjét az átszervezés során — amely már hosszabb ideje folyt ennél a fegyveres testületnél — áthelyezték. Rendkívül pontosan határozta meg a reakciós miniszterek manőverének értelmét Klement Gottwald a Parasztbizottságok Kongresszusán, közvetlenül a februári győzelem után mondott beszédében: „Az *ürügy*, amellyel a reakció a válságot kirobbanította, valóban kicsinyes és ostoba volt. A *módszer*, amellyel a reakció a válságot kiváltotta, ha lehet még ostobább volt. A reakciós összeesküvés *gondolata és célja* azonban messzenyúló volt, *népi demokratikus köztársaságunknak egészen gyökeréig hatott.*”³⁴

A kommunisták ellentámadásba lendültek és fokozták a tömegek politikai aktivitását. Követelték, hogy Beneš elnök haladéktalanul fogadja el a lemondásokat és nevezze ki a megújított Nemzeti Front által javasolt kormányt. A képviselők testületének elnöke, dr. Gustáv Husák, funkciójával élve, levélben közölte a Demokrata Párt megbízottaival, hogy a párt által küldött miniszterek lemondását követően nem áll jogukban továbbra is gyakorolni a kormány által biztosított teljhatalmukat a képviselők testületében sem és át kell adniok felhatalmazásukat. A nép támogatta a kommunisták politikáját. Az egész or-

³³ Feldolgozva a Nemzetvédelmi Minisztérium Pártbizottságának lyukkártyás nyilvántartása lapján.
³⁴ Gottwald. K.: Művei XIV. k. Praha, SNPL 1958. 282. o.

szágban Nemzeti Front akcióbizottságok alakultak, amelyek hozzáálltak az igazgatási szervek, a politikai pártok és tömegszervezetek sorainak a reakciósoktól való megtisztításához. A burzsoázia teljesen elszigetelődött és politikai vereséget szenvedett. Dr. Eduard Beneš, hosszadalmas taktikázás után, 1948. február 25-én a délutáni órákban kénytelen volt elfogadni a lemondásokat és a jobboldali szociáldemokrata Václav Majer később benyújtott lemondását is, majd új kormányt kinevezni a megújított Nemzeti Front részéről Klement Gottwald által benyújtott javaslat alapján. A kormányválság alkotmányos megoldásával egy időben, forradalmi módszerrel oldották meg az országban uralkodó általános politikai válságot is.

A burzsoáziának a politikai-hatalmi fordulat végrehajtására tett kísérlete kudarcot vallott. A hatalom kérdése eldőlt. Ezzel véget ért a munkásosztály és a burzsoázia között a politikai hatalomért folytatott hosszantartó küzdelem. A népi demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövésének időszaka befejeződött. A hatalom kérdésének eldöntése alkotmányos úton, politikai eszközökkel, a fegyveres erőszak eszközeinek alkalmazása nélkül ment végbe. A CSKP, élén a Gottwald-vezette központi bizottsággal, amelyet a párt és a csehszlovák dolgozó nép harcának élére a történelmi jelentőségű V. Kongresszus választott meg, megoldotta az alapvető osztályfeladatot: hatalomra jutatta a munkásosztályt.

A februári események során azonban nem lehetett kizárni a burzsoáziának a fegyveres fellépésre irányuló kísérletét sem. A CSKP nem becsülte le a forradalmi vívmányok esetleges fegyveres védelmének lehetőségét.

Amikor közvetlenül február előtt a CSKP Központi Bizottságához olyan információ érkezett be, miszerint egyes reakciós körök a nép elleni fegyveres fellépés eshetőségére készülnek fel, a párt vezetősége 1948. február 17-én a Népi Milícia létrehozásáról és annak szükség esetén való felfegyverzéséről hozott határozatot. A CSKP főleg erre az új testületre — a munkásosztály forradalmi-hatalmi fegyveres szervezetére — kívánt támaszkodni abban az esetben, ha a reakció fegyveres puccsot kísérelne meg. Csupán február 25-én a délutáni órákban, amikor a kormányválság elhúzódott, és olyan veszély fenyegetett, hogy a reakciós miniszterek lemondásának az akkori elnök dr. Beneš részéről történő elutasítása esetén a reakció megkísérli a kifejezetten ellenforradalmi fellépést, került sor Prágában és Pozsonyban a milicisták felfegyverzésére, a brnói Zbrojovka gyárból 1948. február 22—23-án odaszállított fegyverekkel.

Beneš elnök hosszú tárgyalás után elfogadta a lemondást. Ezért a CSKP vezetősége úgy döntött, hogy a Népi Milícia alakulatainak fellépése Prága utcáin végrehajtott ünnepélyes felvonulás formájában történjék. Már ezen alakulatok pusztja megjelenése is pánikszerű menekülésre készítette a népi szocialisták és a Néppárt által összecsoportolt reakciós diákcsoportokat. A Népi Milícia osztályai a fegyveres erők és a Nemzetbiztonsági testület alakulataihoz viszonyítva kis létszámúak voltak: a köztársaság egész területén hozzávetőlegesen 15—18 ezer főt számláltak, ezen belül Prágában voltak a legerősebbek, ahol létszámuk elérte a 6550 főt. Csupán február 25-én, vagyis már a kormányválság megoldását követően határozta el a CSKP KB elnöksége a Népi Milícia egész országra kiterjedő szervezését.

Jelentős hatása volt az események békés lefolyására a Nemzetbiztonsági Testületnek is. Már február 20-án 18 órakor bejelentette a belügyminiszter, a kommunista Václav Nosek, a testület teljes készültségét és elrendelte a főváros valamint fontos objektumának őrzését. Prága körzetében vonták össze a testület határőrgységeinek több készenléti alegységét. Február 23-tól kezdve ezeket az alegységeket többször is — éjjel és nappal — felvonultatták Prága ut-

cáin, ami nem maradt hatás nélkül azokra a nem nagy létszámú csoportokra, amelyek provokációkra és zavarkeltésre vállalkoztak.

Szlovákiában a Népi Milícia osztagain kívül a volt partizánokból alakított és felfegyverzett alegységek is készenlétben álltak. De ezek sem kényszerültek arra, hogy a februári eseményekbe közvetlenül, fegyveresen beavatkozzanak.

A kormányválság megoldása Csehszlovákiában 1948-ban politikai síkon mozgott. A Népi Milícia, a volt partizánok fegyveres osztagai és a Nemzetbiztonsági Testület közvetve mégis befolyásolta a politikai megoldást, mégpedig főleg lélektanilag — azonnali és határozott demonstratív fellépésével, pusztá létével. E fegyveres alakulatok energikus fellépése megakadályozta, hogy a burzsoázia fegyveres akciókat indítson és ezzel a vérontást, esetleg a polgárháború kirobbantását is.

A csehszlovák hadsereg igen bonyolult belső helyzete kizárta a „ki kit győz le” kérdés megoldásában való aktív részvételét. Az események menetébe való belépésének lehetőségét és az ezzel járó következményeket azonban teljes egészében kizárni nem lehetett. Ennek a beavatkozásnak a megakadályozását tűzte a párt vezetősége a hadseregben dolgozó kommunisták elé: meggátolni, hogy a reakció a csehszlovák hadsereg erőivel egy hatalmas konfliktus esetén visszaélhessen. Ezt a feladatot azonban nem a passzív értelemben, vagyis a hadsereg semlegesítésében határozták meg, hanem aktív értelemben, a katonatömegeknek a Gottwald-kormányzat támogatására való megnyeréséért folytatott harcban.

Ha a hadsereg 1948 elejei erkölcsi-politikai állapotát elemezzük, olyan következtetésre juthatunk, hogy a hadsereg személyi állományának jelentős része februárban a népi demokratikus állam oldalán állt és helyeselte annak bel- és külpolitikáját. Ez elsősorban a sorkatonák túlnyomó többségére, vagyis a hadseregnek arra a részére volt érvényes, amely valóban „kézben tartja” a fegyvereket, és amely szociálisan, osztály- és eszmei-politikai szempontból szorosan kapcsolódott a dolgozó néphez, amelyből származott. A parancsnoki karnál a helyzet sokkal bonyolultabb volt.

Február előestéjén a politikailag differenciálódott tisztikar három csoportjáról beszélhetünk. Kisebb része — talán egyharmada — tudatosan a népi demokratikus államrend mellett állt. E csoportban főleg a CSKP tagjai tartoztak, de rajtuk kívül az ellenállás tagjainak zöme, a volt politikai elítéltek, a partizánok, valamint a Szovjetunióban megalakult 1. Csehszlovák Hadtest állományának alapvető része is. Politikailag a jelentős pozíciókkal rendelkező tisztikarban a kommunistáknak az a számszerűen nem túl erős csoportja, amely a hadsereg vezető szerveiben, a minisztériumban, és a vezérkarnál szolgált. A vezetési szervek 35 legfontosabb funkcionáriusa közül 12 kommunista volt.³⁵ Ezek a tisztek bátor politikai fellépésükkel jelentősen befolyásolták nemcsak a hadsereg vezetését, hanem bizonyos értelemben a hadsereg egészének politikai hangulatát is.

Számszerűen a legerősebb tisztikar csoportot a kialakulatlan politikai nézetű, kivárá és a politikailag tartózkodó, zömében ingadozó parancsnokok alkották, olyan magatartással, amilyenre az ún. politikamentesség szellemében folytatott sok éves nevelés szoktatta rá őket. Ha csak a reakció hadseregen belüli feltétlen híveit vesszük, azok számát a tisztikarban a korabeli anyagok hozzávetőlegesen 10 százalékra becsülik. Ez a csoport azonban valójában nagyobb volt. A társadalomban kialakult tömegpolitikai légkör, de maga a hadsereg légköre is, sokukat visszatartott a nyílt állásfoglalástól.

³⁵ Feldolgozva az említett magasabb parancsnokok 1948. február 1-én kelt személyes jelentései alapján.

Jelentős szerepet játszott a hadsereg politikai arculatának formálásában a honvédelmi miniszter, Ludvik Svoboda tábornok magatartása. A pártönkívüli miniszter pozíciója a február előtti Csehszlovákiában rendkívül exponált volt és korántsem szilárd. Mint becsületes és bátor katona-hazafi, a Szovjetunióhoz baráti szálakkal kötődő, egyenes jellemű férfi, általános tekintélynek örvendett a CSKP képviselői körében, de a dolgozók széles rétegei és természetesen az 1. csehszlovák hadtestbeli harcostársai körében is. Svoboda tábornok kényszerűen ki volt téve az akkori elnök, dr. Eduard Beneš politikai nyomásának, akinek, mint főparancsnoknak, a honvédelmi miniszter közvetlen alárendeltje volt. Nagy politikai jelentősége volt nemcsak a hadsereg, hanem az egész ország számára Svoboda tábornok felszólalásának a Nemzeti Front 1948. február 23-án tartott Központi Akcióbizottsági ülésén, ahol a hadsereg nevében a Nemzeti Front megújulásának gondolata mellett foglalt állást. Ez a bejelentése, azon parancsával együtt, amelyben a hangsúlyt a hadseregnek a dolgozó néphez és a demokratikus rendszerhez való hűségére helyezte, valamint a nevelési főcsoportfőnök, dr. Jaroslav Procházka által a nevelőtisztekhez intézett intelmek, jelentős mértékben olyan irányban befolyásolták a hadsereget, amelyet a belpolitikai helyzet igényelt.

Az az aktív politikai munka, amelyet a nevelőtisztek és a kommunisták nem nyilvános tevékenységük során számos alakulatnál, parancsnokságon és intézménynél folytattak, sok helyütt éppen a területi pártszervek segítségével, pozitív politikai szerepet játszott. E munka eredményeként, valamint a párt és állami vezető személyiségeknek a tömegkommunikációs eszközök útján és más formában nyilvánosság elé vitt közös állásfoglalásából a katonák kellő tájékozottságot szerezhettek az eseményekről, azok mozgatórugóiról és lényegéről. Ez elősegítette az alakulatoknál a rend és nyugalom fenntartását és a hadsereg sorai-ban működő reakciós erők hatásának elszigetelését. A parancsnoki kar bizonyos részét azonban az események gyors változása erősen dezorientálta és nyugtalanította. Nem hiányoztak a tanácstalanság megnyilvánulásai, de hiányzott a puccsista reakció terveinek támogatására irányuló akarat és elszántság is. Bár a parancsnoki kar kisebb részénél és a tartalékos tiszti iskolák hallgatóinak jelentke-zett a népellenes és ellenséges gondolkodás, az sehol sem csapott át aktív ellenforradalmi tevékenységbe. Így sikerült tehát a pártvezetés azon intelmének eleget tenni, hogy a hadsereg — mint egész — február idején ne lépjen fel, őrizze meg a rendet és nyugalmat, és ezzel segítse a kormányválság kedvező politikai megoldásához szükséges feltételek megteremtését.

A legnagyobb politikai feszültség napjaiban Klement Gottwald olyan kére-sse-l fordult a hadseregi pártvezetés tagjaihoz, gondosan mérlegeljenek minden eshe-tőséget olyan szempontból, vajon a párt végső esetben támaszkodhat-e egyes jól felszerelt és megbízható alegységekre, amennyiben a reakció fegyveres fellépés-re tenne kísérletet. Ennek alapján került sor néhány valóban megbízható alegy-ség harc-készültségben tartására. Számos példa van rá, hogy a kommunista tisz-tek öntevékenyen a területi pártszervek rendelkezésére bocsátottak egyes külö-nösen megbízható alegységeket. Ezek beavatkozására azonban nem volt szükség. A hadsereg tagjai részt vettek a Népi Milícia alakulatainak szervezésében és felfegyverzésében. A kommunista tisztek sok helyütt vettek részt a munkásság oldalán a különböző nyilvános megmozdulásokban, a párt támogatását kifejező felvonulásokon. Számosan közreműködtek a Nemzeti Front akcióbizottságainak létrehozásában és munkájában.

Mivel a politikai válság Csehszlovákiában a hazai és külföldi reakció egyesít-tett erői fellépésének következménye volt, nem lehetett egyértelműen kizárni az imperialista erők külső beavatkozásának veszélyét sem. Ez a tény fokozott kö-

vetelményeket támasztott a csehszlovák hadsereggel szemben a külső védelmi funkcióval kapcsolatos feladatok teljesítésénél.

A Nyugat-Németország területén állomásozó megszálló amerikai alakulatok feltöltéséről és a csehszlovák határ közelében való összpontosításáról szóló hírek, az amerikai hadsereg riadóztatása és egységeinek tartós harckészültségbe helyezése, fokozott éberségre intettek. Ezért 1948 február közepén, röviddel a kormányválság kirobbanása előtt, felülvizsgálták a csehszlovák hadsereg harckészültségi helyzetét. Február folyamán és a válság tetőzésének napjaiban a csehszlovák hadsereg egységei, a kiképzési tervnek megfelelően, több harcgyakorlatot tartottak az ország nyugati körzeteiben. A nyugati határ biztonságának fokozását főleg azzal érték el, hogy a reakciós miniszterek lemondása után azonnal életbelépett a határbiztosítási terv és a vezérkar parancsára a csehszlovák hadsereg meghatározott egységei elfoglalták a számukra előre kijelölt körleteket.

A külső feltételek szempontjából elsősorban a Csehszlovákia és a Szovjetunió közötti szövetség volt döntő jelentőségű. A Szovjetunió óriási tekintélye és presztízse az 1948. évi februári események során megakadályozott mindenféle külső ellenforradalmi intervenciót a hatalmi konfliktus döntő pillanatában, és így végső soron olyan alapvető külső tényezővé vált, amely biztosította a válság békés, vértelen megoldását.

A hadsereg, mint egész, február sima és nyugodt lefolyásához mindenekelőtt azzal járult hozzá, hogy soraiban uralta a helyzetet. A hadseregen belüli reakció elszigetelésével, meghiúsultak a burzsoázia olyan számításai, hogy a hadsereget esetleg ellenforradalmi akcióra használja fel.

A fegyveres alakulatok — a hadsereg, a Népi Milícia, a Nemzetbiztonsági Testület és a volt partizánok osztagai — 1948 februárjában nem játszottak döntő szerepet. 1948 februárja nem a fegyveres erőszak, sem pedig a fegyveres alakulatok bevetésének eredménye volt. A kommunisták nem riadtak és ma sem riadnak vissza a fegyverek alkalmazásától, ha azt a helyzet megköveteli. 1948 februárja Csehszlovákiában törvényszerű folyamánya volt annak a fejlődési időszaknak, amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vette kezdetét, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakának, amely a társadalmi haladásért folytatott küzdelem élére a munkásosztályt állította. A CSKP, élén a gottwaldi vezetéssel, 1948 februárjában a munkásosztályra, annak forradalmi elszántságára és lelkesedésére, a dolgozó nép tömegeire és azoknak a szebb, szocialista holnap iránti természetes vágyára támaszkodott. A munkásosztály vezette dolgozó nép egysége döntötte el 1948 februárjának győzelmét.

Csehszlovákiában a munkásosztálynak 1948 februárjában aratott győzelmével a hatalom teljes egészében a munkások kezébe ment át, amely ezt a hatalmat a kis- és középparasztsággal, a dolgozó értelmiséggel szövetségben gyakorolta. A proletariátus diktatúrájának megszilárdításával kialakultak a szocializmus építéséhez és ezzel a Csehszlovák Néphadsereg, mint szocialista típusú hadsereg építéséhez is a szükséges alapvető politikai feltételek.

Ян Липтак—Едуард Чейка

ЧЕХОСЛОВАЦКАЯ НАРОДНАЯ АРМИЯ В ПЕРИОД ПЕРЕРАСТАНИЯ НАРОДНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ В СОЦИАЛИСТИЧЕСКУЮ РЕВОЛЮЦИЮ (АПРЕЛЬ 1945—ФЕВРАЛЬ 1948 ГГ.)

Резюме

Формирование Чехословацкой Народной армии тесно сопряжено с революционной борьбой Коммунистической Партии Чехословакии за социализм. Правительственная программа, подписанная 4 апреля 1945 года в Кошице, явившаяся всеобъемлющей программой народно-демократической революции, сформулировала основы внутренней и внешней политики нового государства. В связи с армией в программе было зафиксировано следующее: так как армия родилась в борьбе против фашизма, то она может развиваться только как последовательно антифашистская, демократическая, народная армия.

Однако с созданием народно-демократического государства еще не был решен вопрос власти, так как она не находилась исключительно ни в руках рабочего класса, ни в руках буржуазии, сохранившей в значительной мере свои позиции.

В отношении армии ЧКП стремилась к тому, чтобы во вновь формирующейся армии сложились предпосылки преобразований политического характера: чистка командного состава, демократизация, тесное сотрудничество с Советской Армией и т. д. Одновременно с этим чешская реакция строила иллюзии о буржуазной армии по образцу периода, предшествовавшего Мюнхенскому соглашению и, несмотря на тяжелое послевоенное экономическое положение требовала чрезмерного наращивания численного состава армии. Возглавившая силы реакции Чехословацкая Социалистическая партия, выдвигая требования необоснованного развития армии, с осени 1945 года уже открыто стремилась подчинить армию своему влиянию за счет сохранения реакционных офицеров, сторонников Запада, и вытеснения из армии возвратившихся из Советского Союза офицеров и бывших партизан.

XIII съезд ЧКП предупредил шаги реакции. Съезд утвердил политическую линию, постепенно укрепляющую власть рабочего класса мирным путем. Центральным вопросом военной политики ЧКП и впредь оставалась борьба за чистку кадрового состава и демократизацию армии.

На выборах 1946 года ЧКП одержала блестящую победу. Главой правительства и председателем Верховного Военного Совета стал коммунист Клемент Готтвальд. Хотя вопрос власти всё еще не был решен, но позиции ЧКП окрепли, в том числе и в армии, где в результате работы партторгов 80% рядового состава поддерживали ЧКП. Однако внутри кадрового состава и в офицерских училищах положение было несколько хуже.

С 1947 года, когда вследствие окончательного распада антигитлеровской коалиции международная обстановка стала весьма напряженной, внутренние силы чехословацкого общества также поляризовались. Буржуазия ставила задачей деморализацию Национального Фронта сколачивание антикоммунистического блока и отстранение коммунистов от власти. Чехословацкая коммунистическая партия успешно отразила стремления реакции, направленные на совершение переворота в стране. 25 февраля 1948 года Бенес был вынужден назначить новое правительство на основании предложения, представленного Клементом Готтвальдом от Национального Фронта. У результате конституционного решения правительственного кризиса и устренения революционными методами (формирование народной милиции) общего политического кризиса, господствовавшего в стране, в феврале 1948 года в Чехословакии власть полностью перешла в руки рабочего класса. С упрочением диктатуры пролетариата сложились основные политические условия, необходимые для строительства социализма и тем самым и строительства Чехословацкой народной армии как армии социалистического типа.

Ján Lipták—Eduard Čejka

DIE TSCHESCHOSLOWAKISCHE VOLKSARMEE IN DER ZEIT DES HINÜBERWACHSENS DER VOLKSDEMOKRATISCHEN REVOLUTION IN DIE SOZIALISTISCHE REVOLUTION (ZWISCHEN APRIL 1945 UND FEBRUAR 1948)

Resumee

Die Gründung der Tschechoslowakischen Volksarmee ist mit dem revolutionären Kampf der Tschochoslowakischen Kommunistischen Partei für den Sozialismus eng verbunden. Das am 4-ten April 1945 unterzeichnete Regierungsprogramm von Kaschau, das das umfassende Programm der volksdemokratischen Revolution war, faßte die Grundlage der Innen- und Außenpolitik des neuen Staates ins Wort. Im Zu-

sammenhang mit der Armee stellte das Programm fest, daß sie, da sie im Kampf gegen den Faschismus entstand, nur als eine konsequent antifaschistische und demokratische Volksarmee weiterentwickelt werden kann.

Mit der Entstehung des volksdemokratischen Staates war aber die Machtfrage noch nicht entschieden, das sie weder ausschließlich in der Händen der Arbeiterkristische Volksarmee weiterentwickelt werden kann. bewahrt hatte.

In Bezug auf die Armee, strebte die ČKP an, die Voraussetzungen für eine politische Umwandlung in der neuen Armee auszubauen. Diese Voraussetzungen waren: Den stab zu säubern und zu demokratisieren, mit der sowjetischen Armee eng zusammenzuarbeiten usw. Zugleich jagte die Reaktion dem Träumen der Jahre vor München von einer bürgerlichen Armee nach und forderte in der schweren wirtschaftlichen Lage nach dem Krieg die Anschwellung des Bestandes der Armee. Die Tschechoslowakische Sozialistische Partei, die die Führung der reaktionären Kräfte übernahm, wollte seit dem Herbst 1945 mit der Forderung der unbegründeten Entwicklung, der Behaltung der westfreundlichen oder reaktionären Offiziere und mit der Ausschließung der aus der Sowjetunion heimgekehrten Offiziere und der ehemaligen Partisane aus der Partei, ihre Einfluß auf die Armee schon offen erstrecken.

Der VIII. Parteitag der ČKP hat diese Schritte abgewehrt. Der Parteitag bestätigte die politische Richtlinie, die die Macht der Arbeiterklasse auf friedlichem Wege und sukzessive festigen wollte. Die Kernfrage der Soldatenpolitik der ČKP blieb nach wie vor der Kampf für die Säuberung des Offizierskorps und für die Demokratisierung der Armee.

An den Wahlen im Jahre 1946 hatte die ČKP einen glänzenden Sieg. Der Kommunist, Klement Gottwald wurde Präsident der Regierung und des Obersten Verteidigungsrate. Obwohl die Machtfrage noch immer nicht entschieden war, wurden die Positionen der ČKP auch innerhalb der Armee stabiler, in der 80 Prozent der Mannschaft infolge der Arbeit der Vertrauensleute der Partei, die ČKP unterstützten. Aber im Offizierskorps und an den Offizierschulen war die Lage schlechter.

Seit 1947, als die internationale Lage, infolge des endgültigen Zerfalls der Anti-Hitler-Koalition sehr gespannt wurde, polarisierten sich auch die inneren Kräfte der tschechoslowakischen Gesellschaft. Die Bourgeoisie setzte sich zum Ziele, die Nationale Front zu desorganisieren, einen antikommunistischen Block zusammenschweißen und die Kommunisten aus der Macht herauszudrängen. Die ČKP hat die eine Wendung fordernden Schritte der Reaktion erfolgreich abgewehrt. Am 25. Februar 1948 war Beneš gezwungen, die neue Regierung aufgrund des Antrages zu ernennen, der von der Nationalen Front durch Klement Gottwald eingebracht wurde. Durch die verfassungsmäßige Lösung der Regierungskrise und die Beseitigung der allgemeinen politischen Krise im Land mit revolutionären Methoden (Volksmiliz), ging die Macht bis zum Februar 1948 vollkommen in die Hände der Arbeiterklasse über. Durch die Stabilisierung der proletariatischen Diktatur gestalteten sich die zum Aufbau des Sozialismus und dadurch zum Ausbau der Tschechoslowakischen Volksarmee als einer sozialistischen Armee erforderlichen grundsätzlichen politischen Voraussetzungen aus.